

ОСВІТНІ ВТРАТИ ТА ПІДХОДИ ДО НАВЧАННЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Ляшко Віра Віталіївна,

кандидатка психологічних наук,
доцентка кафедри спеціальної освіти
Херсонського державного університету
ORCID ID: 0000-0003-3717-7240
Researcher ID: GLT-6336-2022
Scopus Author ID: 57424312700

У статті розглянуто вплив воєнного стану на освіту дітей з особливими освітніми потребами (ООП), зацентовано увагу на масштабі освітніх втрат, спричинених перебоями в навчанні, відсутністю доступу до ресурсів і психологічним стресом.

Зазначено, що ці діти є однією з найбільш вразливих категорій, оскільки вони вже потребують адаптованих умов навчання, а під час війни стикаються з додатковими викликами. Серед основних проблем виділено освітні втрати, спричинені перебоями в навчанні, нестабільним доступом до освітніх ресурсів, психологічним стресом, руйнуванням шкільної інфраструктури та вимушеною міграцією. Такі втрати суттєво впливають на когнітивний, емоційний і соціальний розвиток учнів.

Акцентовується увагу на тому, що мінімізація негативних наслідків освітніх втрат потребує комплексного підходу. Важливими стратегіями є індивідуалізація освітнього процесу через розроблення індивідуальних програм розвитку (ІПР), адаптація навчальних матеріалів до дистанційних і змішаних форматів навчання, а також упровадження персоналізованих методик викладання. Значну роль відіграють сучасні технології, як-от освітні платформи (Google Classroom, Zoom) і спеціалізовані програми для дітей із порушеннями зору, слуху чи когнітивними порушеннями.

У статті також підкреслюється важливість психологічної підтримки дітей з особливими освітніми потребами, яка передбачає роботу шкільних психологів, проведення арттерапії, ігротерапії й інших форм корекційної роботи. Окремо розглянуто залучення міжнародних організацій, як-от UNICEF і UNESCO, для постачання технічного обладнання та навчальних матеріалів. Також наголошується на необхідності створення безпечного освітнього середовища, яке передбачає облаштування укриттів, організацію мобільних навчальних центрів і безпечних маршрутів до шкіл.

Зазначається, що успішна реалізація цих підходів можлива лише за умов скоординованої роботи педагогів, батьків, громадських організацій і держави.

Ключові слова: освітні втрати, діти з особливими освітніми потребами, інклюзивна освіта, воєнний стан, дистанційне навчання, психологічна підтримка, індивідуальні програми розвитку, адаптивне навчання.

Liashko Vira. Educational losses and approaches to teaching children with special educational needs during martial law

The article examines the impact of martial law on the education of children with special educational needs (SEN), focusing on the scale of learning losses caused by disruptions in education, lack of access to resources, and psychological stress.

It highlights that these children are among the most vulnerable groups, as they already require adapted learning conditions, while during wartime, they face additional challenges. Key issues include learning losses due to interruptions in education, unstable access to educational resources, psychological stress, destruction of school infrastructure, and forced migration. Such losses significantly affect the cognitive, emotional, and social development of students.

The article emphasizes that minimizing the negative consequences of learning losses requires a comprehensive approach. Crucial strategies include the individualization of the educational process through the development of Individual Education Plans (IEPs), adaptation of learning materials to distance and blended learning formats, and implementation of personalized teaching methods. Modern technologies, such as educational platforms (Google Classroom, Zoom), and specialized programs for children with visual, hearing, or cognitive impairments, play a significant role.

The importance of psychological support for children with SEN is also underscored in the article, which includes the involvement of school psychologists, art therapy, play therapy, and other corrective interventions. Additionally, the role of international organizations such as UNICEF and UNESCO are discussed in providing technical equipment and educational materials. The necessity of creating a safe educational environment is emphasized, including the arrangement of shelters, the organization of mobile learning centers, and ensuring safe routes to schools.

The article concludes that the successful implementation of these approaches is possible only through the coordinated efforts of educators, parents, community organizations, and the state.

Key words: learning losses, children with special educational needs, inclusive education, martial law, distance learning, psychological support, individualized education plans, adaptive learning.

Сучасні виклики, зумовлені воєнними діями, суттєво вплинули на систему освіти в Україні, зокрема на забезпечення освітнього процесу для дітей з особливими освітніми потребами (далі – ООП). Освітні

втрати стали критичним явищем, яке потребує уваги з боку педагогів, батьків і держави. Особливо складною є ситуація для дітей з ООП, які вже потребували адаптованих умов навчання.

Під час війни діти різною мірою зазнають впливу двох типів травматичних подій: раптових травматичних ситуацій і тривалих несприятливих обставин. Ці чинники спричиняють формування неефективних стратегій подолання труднощів. Як наслідок, діти, які пережили війну, значно частіше, ніж їхні однолітки, які не стикалися з такими обставинами, страждають від таких проблем, як тривожні розлади, посттравматичний стресовий розлад (далі – ПТСР), депресія, дисоціативні стани (наприклад, добровільна соціальна ізоляція, відчуття деперсоналізації чи дереалізації, мовчання, кататонічні прояви), а також поведінкові проблеми, серед яких агресія, асоціальна або злочинна поведінка, схильність до насильства. Окрім того, вони можуть мати вищий ризик зловживання алкоголем і наркотиками [1; 10].

На думку П. Джоші й К. О’Доннелл, психічні розлади в таких умовах часто є «природною реакцією на ненормальні обставини». Отже, тривалий вплив насильства на дітей значно збільшує «ризик виникнення різноманітних форм фізичної, психологічної та соціальної дезадаптації, часто зі стійкими наслідками» [10].

Відчуваючи на собі трирічний вплив негативних наслідків війни, учні з ООП та їхні однолітки з нормотиповим розвитком мають суттєві освітні втрати. Це зазначають і закордонні дослідники, що відстежували проблему в інших місцях вибуху збройних конфліктів, а саме в Камбоджі, Чечні, Лівані, Афганістані, Руанді, Сомалі, Ізраїлі, Іраку. Мурті та Лакшмінараяна узагальнили дані досліджень, які вивчали психічне здоров’я дітей у зонах збройних конфліктів, вони дійшли висновку, що війна залишає тривалий відбиток на дитячій психіці й інших сферах життя. Що довший збройний конфлікт, то глибші психологічні наслідки та більш виражені симптоми [1].

Освітні втрати, за визначенням експерта Програми U-LEAD, фахівця з управління освітою Сергія Дятленка, можна схарактеризувати як недосягнення учнями запланованих результатів навчання через відсутність або обмеженість можливостей для здобуття освіти. Як зазначає експерт, згідно з дослідженнями Державної служби якості освіти України, лише 40% батьків підтвердили, що їхні діти мали регулярне навчання протягом поточного навчального року [3].

Освітні втрати – це багатогранне явище, яке розглядається в науковій літературі крізь призму недосягнення запланованих освітніх результатів. Залежно від контексту, науковці акцентують увагу на різних аспектах цієї проблеми.

Згідно з Бенджаміном Блумом, освітні втрати можна визначити як прогалини у знаннях, спричинені тривалим розривом у навчальному процесі або неналежним засвоєнням матеріалу. У його дослідженнях наголошується, що кожен пропущений етап у навчанні створює труднощі для освоєння наступних [7].

Джеймс Хекман пов’язує освітні втрати з обмеженням когнітивного розвитку дітей через неналежний доступ до якісної освіти на ранніх етапах життя. Науковець підкреслює, що такі втрати впливають не лише

на навчальні результати, а й на здатність до соціалізації й адаптації в суспільстві [8].

Марі Кларк у своїх дослідженнях акцентує увагу на довготривалих наслідках освітніх втрат, зокрема на збільшенні нерівності в доступі до освіти серед різних соціальних груп. Науковиця стверджує, що освітні втрати мають не лише індивідуальні, а й соціальні наслідки, впливають на рівень розвитку суспільства загалом [9].

Державна служба якості освіти України визначає освітні втрати як зниження рівня знань і навичок учнів через об’єктивні перешкоди в навчальному процесі, як-от перебої в навчанні, відсутність доступу до ресурсів, а також психологічний стрес [4; 5].

Основними перешкодами для організації освітнього процесу в умовах воєнного стану стали повітряні тривоги, відсутність електроенергії, нестабільний доступ до інтернету, відсутність безпечних укриттів, бойові дії у громадах, руйнування будівель закладів освіти [3].

Отже, освітні втрати охоплюють як індивідуальні прогалини у знаннях, так і суспільні виклики, які знижують загальний рівень освітньої підготовки. Вони є результатом багатьох чинників: особистісних, соціальних і системних, що потребує комплексного підходу до їх подолання.

Освітні втрати дітей з ООП, зумовлені воєнними діями, є однією із ключових проблем, що потребує системного підходу для її подолання. В умовах війни мінімізація таких втрат потребує комплексних рішень, які враховують як індивідуальні потреби учнів, так і можливості освітньої системи. Сучасні виклики потребують адаптації підходів до навчання для забезпечення доступності та якості освіти для цієї групи дітей. Основна мета таких підходів полягає в мінімізації освітніх втрат, підтримці психоемоційного стану учнів і сприянні їх соціалізації навіть у кризових умовах. Після систематизації інформацію з різних джерел як основні з них можна виділити такі [2; 3; 5; 6 та ін.]:

Запровадження гнучких форм навчання. Гнучкі форми навчання дозволяють адаптувати освітній процес до складних обставин:

1. *Дистанційне навчання:* використання платформ (Google Classroom, Zoom, Microsoft Teams) для забезпечення доступу до освітніх матеріалів. Для дітей з особливими освітніми потребами додаються спеціалізовані програми, які враховують їхні особливості.

2. *Змішане навчання:* поєднання онлайн- і офлайн-форм. У безпечних регіонах можливі періодичні офлайн-заняття, що доповнюються онлайн-уроками.

3. *Асиметричне навчання:* створення індивідуальних графіків для учнів, які не можуть навчатися синхронно через нестабільні умови.

Забезпечення доступу до цифрових та друкованих матеріалів

Електронні ресурси: забезпечення учнів і вчителів пристроями для навчання (планшети, ноутбуки) за підтримки волонтерів і міжнародних організацій.

Друковані матеріали: створення навчальних посібників для використання в умовах відсутності інтернету

або електроенергії. Особливо важливо для дітей з ООП, яким потрібні адаптовані матеріали (наприклад, шрифт Брайля).

Аудіовізуальні ресурси: записані відео- або аудіоуроки, які можна використовувати без постійного доступу до інтернету.

Розроблення та реалізація індивідуальних програм навчання. Індивідуалізація освітнього процесу є ключовим підходом до зменшення прогалин у навчанні:

1. *Індивідуальні програми розвитку* (далі – ППР): розроблення програм для дітей з ООП з урахуванням їхніх особливостей і потреб.

2. *Корекційно-розвиткова робота:* адаптація методик навчання для відновлення базових знань і навичок у дітей, які втратили доступ до освіти.

3. *Логопедична робота:* заняття спрямовані на розвиток мовлення навіть у дистанційному форматі.

4. *Фізична терапія:* включення вправ для підтримки рухових функцій у дітей із порушеннями опорно-рухового апарату.

5. *Соціалізація:* розвиток комунікативних навичок через рольові ігри або групові заняття.

6. *Персоналізовані методи викладання:* використання спеціальних підходів, як-от спрощення завдань, поділ на менші етапи чи залучення візуальних матеріалів, дозволяє забезпечити ефективність навчання.

Організація психологічної підтримки. Психологічний стан дітей значно впливає на їхню здатність до навчання, тому:

Робота шкільних психологів: індивідуальні та групові заняття для дітей, які пережили стрес чи травму.

Психосоціальні тренінги: для педагогів, щоб вони могли створювати підтримувальну атмосферу у класі.

Арттерапія й ігротерапія: для дітей із психологічними травмами, що дозволяє їм виразити свої емоції та зняти напруження.

Залучення громадських і міжнародних організацій. В умовах війни важливо використовувати зовнішні ресурси:

1. *Волонтерські ініціативи:* організація навчання для дітей у прихистках чи громадах, де зруйновано освітню інфраструктуру.

2. *Допомогу міжнародних організацій:* такі структури, як UNICEF, UNESCO, EU4Skills, сприяють забезпеченню шкіл необхідним обладнанням і фінансовими ресурсами.

3. *Партнерство із громадою:* залучення місцевих мешканців до створення безпечних освітніх просторів.

Створення безпечних умов для навчання

Тимчасові освітні центри: облаштування мобільних класів або навчальних приміщень у прихистках для внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО).

Обладнання укриттів: створення умов для навчання навіть під час повітряних тривог.

Безпечні маршрути: організація безпечного транспортування дітей до шкіл у віддалених регіонах.

Моніторинг і оцінювання прогресу учнів. Постійне відстеження успішності дозволяє вчасно реагувати на освітні втрати.

Діагностика знань: регулярні оцінки, які допоможуть виявити прогалини у знаннях і їхні причини.

Корекційні заходи: спеціальні програми відновлення знань для учнів, які мають низький рівень успішності.

Зворотний зв'язок: постійна комунікація з учнями та їхніми батьками для спільного вирішення освітніх проблем.

Навчання та підтримка педагогів. Учителі, які працюють із дітьми з ООП, повинні мати необхідні знання та навички.

Тренінги та вебінари: навчання педагогів ефективних методик роботи з дітьми з ООП у складних умовах.

Підтримка вчителів: психологічна допомога педагогам для запобігання професійному вигоранню.

Інклюзивний підхід у навчанні. Попри складні обставини, важливо забезпечити дотримання принципів інклюзії, як-от:

– *групова робота:* навчання дітей з ООП у спільних класах із ровесниками за адаптованими програмами;

– *залучення громади:* організація волонтерських ініціатив для підтримки дітей з ООП.

Використання сучасних освітніх технологій:

1. *Спеціалізованих програм і додатків:* програм для дітей із порушеннями слуху (жестова мова), зору (читання шрифтом Брайля), когнітивними порушеннями (візуальні підказки, прості інтерфейси).

2. *Онлайн-платформ:* використання платформ для навчання, як-от Google Classroom, Zoom чи Microsoft Teams, дозволяє забезпечити безперервність освітнього процесу.

3. *Інтерактивних платформ:* як-от ClassDojo, Kahoot, Edmodo, які стимулюють інтерес до навчання.

4. *Доповненої реальності:* для практичного навчання, особливо у природничих науках.

5. *Віртуальних класів:* створення спільнот для учнів із різних регіонів, що дозволяє обмінюватись досвідом і знижувати ізоляцію.

Інформування та просвіта батьків

Залучення батьків до освітнього процесу: допомога в організації навчання вдома.

Навчання батьків: як правильно підтримувати дітей у складних умовах.

Спільне розроблення навчальних планів: для забезпечення гармонійного розвитку дитини.

Мінімізація освітніх втрат під час війни потребує скоординованої роботи державних структур, освітян, батьків, міжнародних організацій та громад. Успіх цих заходів залежить від їхньої адаптивності до швидкозмінних обставин і фокусування на потребах кожної дитини.

Висновки. Отже, під час воєнного стану навчання дітей з ООП стає складним, але реальним завданням. Використання індивідуального підходу, сучасних технологій, міжвідомчої співпраці, корекційної роботи, а також психологічної підтримки дозволяє мінімізувати негативний вплив обставин та забезпечити дітям можливість розвиватися та здобувати освіту. Важливо, щоб усі учасники освітнього процесу – педагоги, батьки, громадські організації та держава – діяли скоординовано для досягнення цієї мети.

Література:

1. Вплив війни на психічне здоров'я дітей. URL: <https://warchildhood.org/ua/impact-of-war-on-childrens-mental-health/>.
2. Вишнякова Олена. Освіта під час війни: що змінилося і як це вплине на майбутнє дітей. URL: https://lb.ua/blog/olena_vyshniakova/543064_osvita_pid_chas_viyuni_shcho_zminilosya_i_yak.html.
3. Гавриленкова Марина. Війна впливає на освіту: що таке освітні та психологічні втрати? 15.05.2023. URL: <https://u-lead.org.ua/news/205>.
4. Аналітичний звіт про стан освіти під час війни / Державна служба якості освіти України. 2023. URL: https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2024/02/ANALITICHNIY_ZVIT_SLUZHBI_2023.pdf.
5. Звіт про стан освіти в умовах воєнного стану / Державна служба якості освіти України. Київ : ДСЯО, 2023. URL: https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2024/05/Zvit_Osvita_pid_chas_viyuni_2023_SQE-22.05.2024.pdf.
6. Методичні рекомендації щодо організації навчання в умовах війни / МОН України. Київ МОН, 2022.
7. Bloom B.S. Human Characteristics and School Learning. 1996. URL: <https://psycnet.apa.org/record/1977-22073-000>.
8. Heckman J.J. Skill Formation and the Economics of Investing in Disadvantaged Children. *Science*. 2006. № 312 (5782). P. 1900–1902. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/16809525/>.
9. Clarke M. Education Reform in a Globalized Age: What is Globalization Doing to Education? 2004. URL: <https://www.emerald.com/insight/content>.
10. Joshi P., O'Donnell K. «Childhood Trauma and Education: A Global Perspective. Cambridge University Press, 2003. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/development-and-psychopathology/article/chronic-early-trauma-impairs-emotion-recognition-and-executive-functions-in-youth-specifying-biobehavioral-precursors-of-risk-and-resilience/E25C26C7AD695585FBCC077120FA2DE4>.

References:

1. Vplyv viyny na psykhychne zdorov'ya ditey (n.d.). [The impact of war on children's mental health]. URL: <https://warchildhood.org/ua/impact-of-war-on-childrens-mental-health/> [in Ukrainian].
2. Vyshnyakova, O. (2023). Osvita pid chas viyny: shcho zminylosya i yak tse vplyne na maybutnye ditey [Education during the war: what has changed and how it will affect the future of children]. URL: https://lb.ua/blog/olena_vyshniakova/543064_osvita_pid_chas_viyuni_shcho_zminilosya_i_yak.html [in Ukrainian].
3. Havrylenkova, M. (2023). Viyna vplyvaye na osvitu: shcho take osvritni ta psykholohichni vtraty? 15.05.2023 [The war affects education: what are educational and psychological losses? May 15, 2023]. URL: <https://u-lead.org.ua/news/205> [in Ukrainian].
4. Derzhavna sluzhba yakosti osvity Ukrayiny (2023). Analitychnyy zvit pro stan osvity pid chas viyny [Analytical report on the state of education during the war]. URL: https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2024/02/ANALITICHNIY_ZVIT_SLUZHBI_2023.pdf [in Ukrainian].
5. Derzhavna sluzhba yakosti osvity Ukrayiny (2023). Zvit pro stan osvity v umovakh voyennoho stanu [Report on the state of education under martial law]. Kyiv: DSYAO. URL: https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2024/05/Zvit_Osvita_pid_chas_viyuni_2023_SQE-22.05.2024.pdf [in Ukrainian].
6. Ministry of Education and Science of Ukraine (2022). Metodichni rekomendatsiyi shchodo orhanizatsiyi navchannya v umovakh viyny [Methodical recommendations on organizing education during the war]. Kyiv: Ministry of Education and Science [in Ukrainian].
7. Bloom, B.S. (1976). Human Characteristics and School Learning. URL: <https://psycnet.apa.org/record/1977-22073-000> [in English].
8. Heckman, J.J. (2006). Skill Formation and the Economics of Investing in Disadvantaged Children. *Science*, 312 (5782), 1900–1902. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/16809525/> [in English].
9. Clarke, M. (2004). Education Reform in a Globalized Age: What is Globalization Doing to Education? URL: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/00400911311326036/full/html> [in English].
10. Joshi, P., & O'Donnell, K. (2003). Childhood Trauma and Education: A Global Perspective. Cambridge University Press. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/development-and-psychopathology/article/chronic-early-trauma-impairs-emotion-recognition-and-executive-functions-in-youth-specifying-biobehavioral-precursors-of-risk-and-resilience/E25C26C7AD695585FBCC077120FA2DE4> [in English].